

SSSR-iñ Azerbaýjany basyp almagy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

SSSR-iñ Azerbaýjany basyp almagy SSCB'NİN AZERBAYCAN'I İŞGALİ

15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Ruslar, Altınorda Devleti'nin baskısından kurtulmuştu, artık rahat bir şekilde hareket edebilirlerdi. Altınorda Devleti'nin 14. yüzyılın sonunda Timur tarafından mağlup edilmesi, hem Rus hem de Türk tarihinin dönüm noktası oldu. Altınorda, Rusların güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmalarına meydan vermedikleri gibi onların amacı olan güneye inme politikalarını engellediler. Ancak Altınorda'nın yerine kurulan hanlıklar aynı görevi yapabilecek güçte değillerdi.[1] Orta Asya Türk devletlerinin koruyucusu niteliğinde olan Altınorda Devleti'nin 1502'de iç karışıklıklar nedeniyle yıkılması bütün Orta Asya tarihini etkilemiştir. Böylelikle Orta Asya devletlerinin hepsi işgallere açık hale gelmişti. Daha önce Altınorda Devleti'ne bağlı olan Moskova Knezliği bu durumdan yararlanarak zamanla Rus Çarlığı hâline geldi. Moskova Knezlikleri 15. yüzyılın başından beri Türk toprakları üzerinde hâkimiyet sağlamak için planlar hazırlıyor, bu planlarını hayata geçirmek için fırsat kolluyorlardı. Rusya'yı 1502'den itibaren engelleyecek güç olmaması onun güneye inmesini kolaylaştırdı. Türk hanlıkları kendilerini işgallerden koruyamamıştır. Bu hanlıklardan bir tanesi de Azerbaycan'dır.

Azerbaycan'a ilk Rus saldırısı 1804'te Gence Hanlığı'na olmuştur. Azerbaycan'daki Rus ilerleyişi İran ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Rusların Kafkaslara doğru yayılması Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmadı. Bu yayılma hareketini istemeyen[2] Osmanlı Devleti, İran'ı teşvik ederek bu Müslüman topraklarını geri almasını önerdi. İranlılar uğradığı büyük kayıpları telâfi etmek için Ruslarla yeniden mücadeleye başlamışlar ise de, tekrar ağır bir şekilde mağlup olarak 1828

Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar. Karabağ'ın da içinde olduğu Aras'ın kuzeyinde kalan Revan, Nahçıvan, Gence ve diğer Azerbaycan hanlıkları 1828'deki Türkmençay Antlaşması'yla Rusların eline geçti. Azerbaycan 1828 yılında Rus tabiyeti altına girmiştir ve 90 yıl Çarlık Rusya'nın bir eyaleti olarak yaşamıştır.[3]

Rus tabiyeti altında yaşayan birçok millet bu otorite boşluğundan da yararlanarak Rusya'ya karşı ayaklandılar ve 1905'te ihtilal yaptılar. Bu ihtilal Türklerde Türkçü fikirlerin oluşmasında etkili olmuş hatta ihtilal Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinin seyrini hızlandırmıştır. 1905 İhtilâli, Rusya'da yaşayan Türkler üzerinde çok büyük etki yaratmış ve böylece ileri gelenler milli benliği ve bağımsızlığı ortaya çıkarmak amacıyla kongreler düzenlemişlerdir. Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı ve Azerbaycanlı âlimlerden topçubaşılar, 8 Nisan 1905 tarihinde St. Petersburg'da buluşarak, Rusya Müslümanları Umumi Kongresi'ni toplama planını hazırladılar. İdil üzerindeki Nijni Novgorod panayırı bahane edilerek burada Rusya Türklerinin ileri gelenleri toplandılar.

Rusya bu kongreleri düzenleyen Türk liderlerini yakalayıp hapse attı. 1911 yılı sonlarında Kasımzade Abbas ve Taki Nakioğlu'nun girişimleriyle Müsavat Partisi kuruldu. 1913 yılında Rusya'da genel af ilan edildi bunun üzerine milliyetçiler Azerbaycan'a döndüler. Bu arada Müsavat Partisinin başına geçen Mehmet Emin Resulzade "Açık Söz" adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazeteyle O, Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerini yayıyordu böylece halkı uyandırmayı amaçlıyordu.

1917 yılının sonlarında Azerbaycan siyasi olarak yükseliş yaşamıştır. Artık milli harekette üç akım ön planda duruyordu: milli demokratlar, sosyalistler ve İslamcılar. Özel olarak farklılık gösteren milli demokratlar Azerbaycan'ın gelişimini milli devletçilikte görüyorlardı. 25 Ekim 1917'de Rusya'da Bolşevikler Çarlık rejimini yıkmış yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini kurmuşlardı. Bu esnada Azerbaycan, 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. Çarlık Rusya'nın

yıkılması Kafkaslarda milliyetçi akımlarla birlikte savaşın getirdiği belirsizlik hareketliliğe sebep olmuştur. Bölgenin üç hâkim milleti vardı: Azeriler, Ermeniler, Gürcüler. Bu üç millet Çarlık Rusya sonrasında atılacak adımlarda nasıl davranacaklarını bilmiyorlardı. Bunlar bir araya gelerek Tiflis'te 15 Kasım 1917'de Seim ya da Maveray-ı Kafkas hükümetini kurdular. Fakat bu hükümet uzun süreli olmamıştır. Ermenilerle Türkler arasında gerilimler ortaya çıkmaya başlamıştı ve bunun üzerine 26 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın ayrılmasıyla hükümet dağılmıştı.

İhtilal ile Çarlık Rejiminin yıkılmasından sonra 20 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin'in imzasıyla yayınlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesinde şöyle deniliyordu: "Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgız ve Sartları, Kafkas Ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasya Çeçenleri ve Dağlıları, Çarlar ve Rusya zorbaları tarafından cami ve ibâdet evleri yıkılmış, inanç ve gelenekleri ayakaltına alınmış olan sizler! Sizin inanç ve gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bugünden başlayarak hür ve dokunulmazdır. Kendi millî hayatınızı özgürce ve herhangi bir engel olmadan kurun. Sizin buna hakkınız vardır. Rusya'daki bütün halkların hakları gibi, sizin haklarınız da ihtilâl ile onun kuruluşları olan işçiler, askerler ve köylüler Sovyetlerinin bütün gücünün koruması altında olduğunu biliniz. Bu yüzden, bu İhtilâli ve onun bağımsız hükümetini destekleyiniz"[4].

"Rusya halkları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı bağımsız bir devlet kurabileceklerdi" maddeleri, Azerbaycan ve Türkistan Türklerine umut oldu.[5] Yıllardır Rus tabiiyeti altında bulunan Türkler için bu çağrı onların bağımsızlık mücadelelerine başlamalarını sağladı. Türkler, 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da Umum Rusya Müslümanları Kongresi'ni topladı ve burada Rusya'nın beyannamesi M.E.Resulzade'nin öncülüğünde kabul edildi. Böylece bağımsızlık için mücadele daha da etkili hal almaya başladı, siyasi faaliyetler hızlandı.

Lenin bir yandan her millet kendi geleceğini belirlesin derken

diğer yandan Türklerin özellikle Azerbaycan'ın bağımsız olmasını istemiyordu, çünkü amacı Bakü petrollerini ele geçirmektir. Bu amaçla, Kafkasya Fevkalade Komiserliğine Ermeni asıllı bir komutan olan Stephan Şaumyan'ı getirdi.[6] Şaumyan, Bakü'ye geldikten sonra Ermeni Taşnak Partisiyle anlaştı ve 17 Mart 1918'de Bakü'de Türklere katliam yapmaya başladı. Bu katliamlar 21 Mart'a kadar devam etti. Süreçte 17.000 Türk'e katliam yapılmıştı. Bu hadiseler özellikle Bakü'de yapılıyordu, çünkü Bakü Türk milliyetçiliğinin merkeziydi ve Bolşevikler bu merkezi yok etmek istiyorlardı. Özellikle Müslüman mahallesinin başına ateş yağıdırıyorlardı.[7]

Yapılan katliam bardağı taşıran son damlaydı. Bu durum dayanılmaz bir hal almıştı, bunun üzerine 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan Milli Şurası Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti ve aynı gün İstiklal Beyannamesi yayınlandı. Bu beyanname Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılana kadar devletin anayasası niteliğinde kalmıştır. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu ve Başkent geçici olarak Gence oldu. Bunun nedeni ise Bakü'nün işgal altında olmasıydı. İstiklal beyannamesinin maddeleri şunlardır:

- Bu günden itibaren Azerbaycan halkı, hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Güney ve Doğu Kafkas Ardi'ndan ibaret, bütün haklara sahip müstakil devlettir.
- Müstakil Azerbaycan Devleti'nin yönetim şekli Halk Cumhuriyetidir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, özellikle komşu devletler ve bütün milletlerle iyi ilişkiler kurmaya karardır.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti din, dil, ırk, sınıf, mezhep ayrılığı yapmadan sınırları içinde yaşayan halklara tüm vatandaşlık haklarını vermiştir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, devlet içinde yaşayan tüm milletlere gelişme imkânı verir.
- Kurucu Meclis toplanana kadar seçimle Azerbaycan idaresinin başında bulunan Milli Şura ve ona karşı mesul olan Geçici Hükümet durur.

Bu beyannamenin yayınlanmasından sonra ilk Azerbaycan Hükümeti kurulmuştur. Kurulan hükümet bir koalisyon hükümeti olup Fethali Han Hoylu başkanlığında Azerbaycan Milli Müstakil Hükümeti adı altında oluşmuştur.[8] Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke Osmanlı İmparatorluğu oldu. 4 Haziran 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti arasında dostluk antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Osmanlı Hükümeti, var olan düzeni korumak ve ülkenin esenliğini sağlamak için, gerek duyulduğu takdirde, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne silahlı kuvvetlerle yardım etmeyi üzerine aldı. Bu sırada Bakü işgal altındaydı. Bunun üzerine Azerbaycan Hükümeti İstanbul'dan yardım istedi ve ardından İstanbul Hükümeti Nuri Paşa önderliğinde Kafkasya İslam Ordusu adı verilen Türk birliğini 1918'de Bakü'ye gönderdi. 15 Eylül'de Bakü'ye giren ordu Ermenilerin desteklediği Bolşeviklerden Bakü'yü kurtardı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması nedeniyle imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesine göre, Türk ordusu Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kaldı[9]. Durum üzerine Ali Merdan Topçubaşı başkanlığında Avrupa'ya heyet gönderildi. Heyetin çabalarıyla, müttefikler 12 Ocak 1920'de Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak tanıdılar. Bu tanınan bağımsızlık uzun sürmedi; sadece üç buçuk ay yaşadı. Çünkü SSCB işgale girişti.

Sol Hümmeet Partisi, Adalet ve Rusya KP Bakü Komitesi 11-12 Şubat 1920'de ortak bir toplantı yaptı ve bu toplantı sonucunda Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi kuruldu. Kurulan parti SSCB yanlısıydı, bu arada AKBP örgütlenmeye ve gizlice silahlanmaya başladı. Bakü'ye Astarhan'dan ve Orta Asya'dan da silah gelmekteydi. Silahlar Kara şehir ve Bayıl'da'ki Rus ve gayri-Türk işçilerin çok olduğu bölgelerde saklanmıştı.[10] Çünkü buradakiler Rusya destekçisiydi ve ne kadar da Türk desek de onlar, kendi milletinin özgürlüğünü kendi menfaatleri uğruna yok saymışlardı. Gelişmeler Azerbaycan'ın işgaline ortam hazırlanmıştı. SSCB, Kafkasya'yı Doğu'nun anahtarı görüyordu[11]. Rusya'nın tarihi emeli olan sıcak denizlere inme politikası buradan geçiyordu ve Rusya bu

emeli gerçekleştirmesi için Azerbaycan gibi önemli bir coğrafyayı ele geçirmesi gerekiyordu. Aslında Sovyet Rusya'nın Bakü'süz ilerlemesi (teknolojik, askeri vb) imkânsızdı; çünkü Bakü'nün petrol ve madenlerine ihtiyaı vardı. Kısaca Rusya bu emelleri gerçekleştirmek ve Azerbaycan topraklarına sahip olmak için her türlü siyasi manevra yapmaya hazırды. Sovyetler Azerbaycan'ı ele geçirmek için şu iki yolu takip etmişlerdi:

- Bolşevik fikirleri benimseyen kişileri bulmak ve onları her türlü vaatle kandırıp kullanmak,
- Azerbaycan'ın içinde bulunduğu kötü şartları abartarak anlatmak ve propaganda yapmak.

Bu suretle ümitsizliğe düşen halka komünizmi bir kurtuluş yolu olarak göstermek[12].

17 Mart 1920'de Lenin, Kafkasya Cephesi Askeri-Devrim Konseyine bir mektup göndermişti. Gönderilen mektupta şöyle deniliyordu: "Bizim için Bakü'nün işgali hayati derecede önemlidir. Bütün güçlerinizi bu yönde seferber edin" cümlesi bize Rusya'nın hedefini açık bir şekilde göstermektedir. Kısaca SSCB'nin geleceği Bakü olarak görölüyor. SSCB Azerbaycan işgalini gerçekleştirmek için komünizm yanlısı olanları kandırıp kullanmıştır. Bu sırada Ortadoğu ve Kafkasya'da söz sahibi olan İngiltere'de yönetim değişmişti. Lloyd George hükümeti geldi ve bu hükümet SSCB ile iyi ilişkiler kurdu.

İngiltere'nin Kafkasya'da olaylara karışmayacağını beyan etmesi SSCB'ye Azerbaycan işgali için büyük bir fırsat verdi. Artık SSCB'yi engelleyecek bir güç yoktu. Bu sırada Kızıl Ordu, Kafkasya'ya çıkartma yapmaya başladı[13]. Mart 1920'de Ermenistan bütün sınır bölgelerinde saldırıya başlamıştı. AHC hükümeti bütün askeri güçleri bölgeye göndermişti. Böylece Rusya'nın eline büyük bir koz geçmişti, çünkü Azerbaycan sınırları savunmasız kalmıştı. Yine bu sırada Türk komünistler ile İttihatçıların başını çektiği grup (Nuri ve Halil Paşaların etkisi) Azerbaycan Müslüman toplumuna yönelik propaganda yapmaktaydı. AHC İngilizlerle iş birliği yapmakla

suçlanmakta ve Anadolu'daki işgalci birliklerin kardeş Müslüman-Türk toplumuna karşı yapılan işgalci siyasetin destekçisi olarak gösterilmekteydi. Bu propagandalarla milletin hükümete karşı tavır almalarını sağlamışlar ve böylece halk hükümete isyan edecek komünist partiler yönetime gelecek ve Rusya'nın bölgeyi işgali kolaylaşacaktı.

Nitekim bu propagandanın etkisi çok büyük olmuştur. Bunun hemen ardından komünistlerin yaydıkları şu görüşü halk desteklemiştir. Bu propagandaya göre, "Anadolu'daki Müslüman kardeşlerine yardım için giden Kızıl Ordu'nun önü AHC tarafından kesilmekte ve onun Bakü'den geçip Anadolu'ya gitmesine izin verilmemektedir. Bunun sonucunda da Anadolu'da binlerce Müslüman suçsuz yere öldürülmektedir". Bu propagandaya ittihad'ın "Komünizm İslamiyeti emrediyor" açıklaması da eklenince halk, gelen Bolşevik askerlerine tepki göstermemeye başlamıştı. Bu bağlamda Nisan işgali sırasında Azerbaycan'ın bağımsızlığını savunan tek güç Müsavatçılar olmuştu[14].

Propagandacılar önce hükümeti kötüleyip halkın tepkisini çekmişler daha sonra ise Bakü'ye gelen ordunun Anadolu'ya gideceği yalanını söyleyip halkın orduya tepki göstermemesini sağlamışlardı. Gördüğümüz gibi, Rusya burayı alabilmek için elinden geleni ardına koymamış bütün fırsatları değerlendirmiş hatta fırsat bulamayınca fırsat yaratmıştır. Nisan ayına gelindiğinde artık işgal planı hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Rusya Komünist Bolşevik Partisi Kafkasya Bürosu, AKBP ve XI. Kızıl Ordu birlikte hareket etmekteydiler. 22 Nisan'da Bakü'de, 25 Nisan'da ise Port-Petrovsk'da AKBP ve RKBP Kafkasya Bürosu toplantı yaptılar ve bu toplantı sonucu 27 Nisan 1920'de işgale başlama kararı aldılar. Azerbaycan'ı özellikle Bakü'yü savunacak birliklerin Ermenilerle savaşıyor olması dolayısıyla XI. Kızıl Ordu'nun önünde engel yoktu, ordu rahat bir şekilde hareket edebilirdi.

Rusya işgali meşrulaştırmak için içerden devrim süsü vererek darbe planı yaptı. Buna göre komünistler idareleri, limanları, demiryolu işletmelerini ele geçirerek hükümete karşı ayaklanacaklardı. Bu plana göre 27 Nisan sabahı çoğu Rus ve

Ermenilerden oluşan devrimciler bazı bölgelerdeki idareleri ele geçirmeye başladılar. Olaylara ordunun müdahale etmeme sebebi ise ordudaki Osmanlı subaylarının komünistlerden yana hareket etmesindendi. Osmanlı subayları, askeri yetkilileri, generallerinin baskısı sebebiyle askeri bakan S. Mihmandarov yeni hükümetten yana olduğunu açıklamıştır[15]. Kısaca orduda bile baskı vardı. Rusya buranın işgalini aklına koymuştu bir kere ve onu durdurabilecek güç yoktu. Gelişmeler üzerine hükümet önlem alma fırsatı bile bulamadan 27 Nisan günü öğle saatlerinde XI. Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan sınırından içeri girmişlerdir.

Ülkenin içinde bulunduğu bunalım, Azerbaycan hükümetinin halka vadettiği toprak reformu ve ekonomik düzeltme planlarının gerçekleşmemesi, Müsavat Partisi'ni ve lideri M.E. Resulzade'yi zor durumda bırakmıştı. Sonunda, Sovyet taraftarlarının da içinde bulunduğu hükümet değişikliği olmuş ve Bolşevikler hızla duruma hâkim olmaya başlamışlardır[16]. Resulzade gibi milliyetçilik savunucularının çabalarına rağmen, parlamentodaki müsavat karşıtı çoğunluk 27/28 Nisan 1920'de yapılan oturumda 7 maddelik anlaşma ile hâkimiyetin komünistlere verilmesini kabul etmişlerdi. Yedi maddelik anlaşmaya göre:

- Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı korunacaktır;
- Azerbaycan Komünist Partisi'nin oluşturacağı hükümet geçici yönetim olacaktır;
- Her türlü yabancı müdahaleye karşılık Azerbaycan'ın idaresini ancak Azerbaycan İşçi, Köylü ve Asker Milletvekilleri Sovyeti kendi elinde tutacaktır.
- Hükümet dairelerinde çalışan bütün memurlar görevlerini sürdürmekte, sadece hükümet dairelerinin başında duranlar görevlerinden alınmaktadırlar.
- Oluşturulacak Geçici Komünist Hükümet parlamento üyelerinin can ve mal güvenliğinden sorumludur;
- Hükümet, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişini önleyecektir;
- Yeni hükümet hangi güçler tarafından oluşturulursa oluşturulsun o, Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermeye

alışan bütün yabancı glerle mücadele etmeyi kendine amaç edinmelidir[17].

Msavatılar yukardaki maddelerle bağımsızlığı korumayı amaçlamışlardır ama nafile SSCB yanlısı Türkler bunları göz ardı ederek ülkenin bağımsızlığını XI. Kızıl Ordu'nun eline vermişlerdir. Parlamento kararını vermeden XI. Kızıl Ordu Bakü'y işgal etmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yönetimi savaşsız teslim olmamıştır. Sovyet işgali birden fazla cephede ve iki yıllık çalışmayla AHC'ye son vermiştir. Böylece sadece 23 ay varlığını koruyan AHC, ağıdaşlaşma sürecinde Türklerin kurdukları ve yaşadıkları ilk Cumhuriyet oldu. Kızıl ordu tarafından Azerbaycan bağımsızlığına 27 Nisan 1920'de son verildi. Azerbaycan Milli Hükümeti çaresizlikten istifa etmek zorunda kaldı. Azerbaycan Türklerinin 2 yıl süren istiklal dönemi maalesef sona ermiştir. Mehmet Emin Resulzade ve diğerk birçok milliyetçi Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Kısaca Rusya'nın yayınladığı beyannamenin aldatma mahiyeti taşıdığını ve sadece kendini iyi göstermek için yapıldığı, siyasi bir oyun olduğı böylelikle ortaya çıkmıştı.

Ekim Devrimi sonrası SSCB yanlıları, Azerbaycan'ın kurtuluşunu Rusya'da görüyorlardı. Bolşeviklerin milletler politikasına inanıp, onların bütün toplumların eşit ve zgr kültürel gelişimini sağılayacağını düşünüyorlardı. Onlara göre, Azerbaycan ve diğerk Ortadoğı lkeleri için en büyük olumlu gelişim Rusya'nın varlığıydı. Sözde Bolşevik yönetimi var olduğı sürece sömürülen toplumların direnişine destekte bulunulacaktı. Buna göre de Azerbaycan'ın yeri Rusya ile birlikte kurulacak birliğin içindeydi[18]. Kısaca SSCB'nin emellerini bilmeden kr krne ona bağılılık sağılamışlardı; bu da Azerbaycan'ın kısa sürede Sovyet yönetimine girmesine neden olmuştur.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti: SSCB önce halkın gözünü bağımsızlık diye boyamış ve böylelikle onları kendine gvendirmişti. Ancak, Sovyet Hükümeti iten içe bağımsızlık olgusunun bu bölgede olmayacağını, sömürge bir hal almasını ve Türk milletini ikinci sınıf vatandaş haline getirmeyi

amaçlamıştır. Doğu'da ilk demokratik cumhuriyet Azerbaycan idi. AHC'nin 27/28 Nisan 1920'de Bolşevik Rusya'nın işgali sonucunda yıkılması üzerine, yönetimi Azerbaycan Devrim Komitesi eline geçirmişti.

Komite, 28 Nisan'da yaptığı açıklamayla Bağımsız Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu duyurmuştu. Kısacası bu açıklama ile Azerbaycan'ın bağımsızlığı elinden alınmıştı. XI. Kızıl Ordu'nun işgali sonucunda görünürde bağımsız bir yönetim sergilenirken, ne yazıktır ki Azerbaycan gerçekte sömürge bir cumhuriyet haline gelmişti. Azerbaycan'ın işgali demek Rusya'nın yaşam sahası demekti; çünkü buranın petrol kaynağı onun sanayisi için hayati önem taşıyordu. Bolşevik rejimi için Azerbaycan başlıca iki şey ifade ediyordu: ilki Petrol kaynağı olarak Bakü'nün kontrol altında tutulması ve ikincisi de Bolşevik Rusya'nın ikinci büyük pamuk üretim deposu olarak Azerbaycan yönetiminin ikinci bir güce kaptırılmaması.[19]

Bolşevik işgalinin sonucunda Azerbaycan artık bağımsız bir ülke değildi. İşgalin hemen ardından ulusal devlet yapısı ortadan kaldırılmıştır. Eski devlet yapısının yerinde zorla Proletarya Dikdatörlüğü oluşturuldu.[20] Sovyet ordusu halktan gereğinden fazla erzak talep etmekteydi, halk ise bundan şikâyetçiydi. N.Nerimanov, halkın yağmalanmasına ses çıkarmamasına rağmen uygulanan yağma biçimlerinde daha özenli ve titiz davranılması gerektiğini belirtmiştir. N.Nerimanov, Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi'nin ikinci kurultayında yaptığı konuşmada, "yağma gereklidir, ancak bir Müslümanın evine girildiğinde orada ki koşullar göz önüne alınmalıdır. Kadınların kulaklarındaki küpeleri söküp almak gerekmez, Müslüman kadının vücudunda pırlanta aramak yanlıştır" diyerek yağma hareketlerinde daha dikkatli olunmasının altını çizmişti.

Bolşevik yağma politikası Azerbaycan'da kitlesel açlığa neden olmuştur. İşgalden sonra bölgeye Rus menşeli halkın göç ettirilmesine başlanmıştı. Azerbaycan halkı her yere Rusların yerleştirilmesinden şikâyetçi idi. Çünkü onlar, Bolşeviklerin Azerbaycan'a göçmen göndermesinin arkasında Azerbaycan'da

milli kimliği yok etmek olduğunu biliyorlardı. Sovyet Rusya, 2 Mayıs 1920'de bir buçuk milyon put değerindeki petrol ve petrol ürününü Bakü'den Astarhan'a aktarmıştı. Bu örnek, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki işgal isteğinin göstergesidir. 15 Mayıs 1920'ye kadar, Nahçıvan hariç, AHC'nin topraklarının işgali neredeyse tamamlanmıştı.

Müsadereler, usulsüz toplanan vergiler, ülkenin kaynaklarının Rusya'ya taşınması Azerbaycan'ı ekonomik felakete sürüklemiştir. Fiyatların bir yıl içinde % 1200 yükselmesi ülkede açlığın toplumsal hal almasına neden olmuştur. Örneğin Nisan işgali öncesinde Bakü'de ekmek 25 kuruş ise, Nisan 1921'de 1000 manata, Haziran 1921'de 6500 manataya yükselmiştir[21]. Sovyet rejiminin Türk Kafkası'nda kurulması bir oldubittiye getirilmiştir. 27 Nisan gecesi Kızıl Ordu Azerbaycan'ı kuşatma altına aldı ve AHC hükümeti silah zoruyla iktidarı komünistlere terk etmekle karşı karşıya kalmış ama AHC pes etmeyerek Azerbaycan'ın bağımsızlığını, milli kültür ve değerlerinin korunması neticesinde iktidarı terk edeceklerini bildirdiler ve bu istekleri kabul edilince terk ettiler. Halkın bu oldubittiden haberi yoktu ve bu işgali anlayan halk hemen bağımsızlık mücadelesine girişti. Müslüman-Türk toplumu yeni rejimi benimsemediği işgalin ilk haftasında ortaya çıktı. İşgalin hemen ardından 1923 yılına kadar Azerbaycan Sovyet yönetimine karşı 53 büyük ayaklanma çıkmıştır. Buralarda çıkan ayaklanmalar bölgeye atanan Sovyet yetkilisi veya memurun değiştirilmesiyle sonuçlanmış topyekûn bir hal almamıştır.

Sovyetlere Karşı Çıkan Ayaklanmalar

Terter Ayaklanması (21 Mayıs 1920): İlk büyük ayaklanma 21 Mayıs 1920'de, Sovyet işgalinin 23. gününde Terter'de meydana gelmiştir. Ayaklanma Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin dağıtılmış milli ordusunun askerlerinin de katılmasıyla daha da genişledi. Ayaklanmacılar XI. Kızıl Orduya karşı direnmişler ve sadece Terter'i değil, Berde ve çevre illeri de kontrol altına almışlardı. Terter Ayaklanması, Sovyet Azerbaycan

tarihinin en büyük direniş hareketi olan Gence Ayaklanmasını da ateşlemişti. Böylece işgale karşı halk tepkisini göstermeye başlamıştır.

Gence Ayaklanması (28 Mayıs 1920): Terter, Berde, Karabağ genelinde Sovyet işgaline karşı şiddetli çatışmaların sürdüğü sırada Milli Cumhuriyetin kuruluşunun ikinci yıldönümü günü, 28 Mayıs 1920’de, Gence garnizonunun 1800 askeri ayaklanarak şehrin Müslümanlarının yoğun olan bölgelerini ele geçirdiler. Bolşevik işgaline karşı Azerbaycan’da en büyük direniş Gence’de meydana geldi. Ayaklanmayı organize etmek için Askeri Konsey oluşturuldu. Konseye General Cevat Bey Şihlinski, General Muhammed Mirza Kaçar, Albay Cihangir Bey Kazimbeyov ve diğerleri seçildiler. Direnişin öncü birliklerini Azerbaycan’ın subay ve askerleri oluşturmaktadır. İşgalin ardı sıra şehre 3.000 Rus askeri gönderilmişti. Şehirde soygun yapan, halkı yağmalayan Bolşevik birliklere Gence halkı tepki göstermiştir[22].

Aslında ayaklanmaya 25/26 Mayıs gecesi Bolşeviklerin burayı silahsızlandırmak amacıyla saldırması neden olmuştu. Kısa süre sonra halk da ayaklanmaya katılmıştır. Ayaklanma 31 Mayıs’a kadar sürmüş ve Kızıl Ordu’nun bölgede askeri yığınak yapması üzerine güçlkle bastırılabilmiştir. Bu ayaklanma akabinde Gence’nin ele geçirilmesinde Ermenilerin etkisi büyüktür. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Bolşeviklerle beraber Ermeniler de yağma hareketlerine ve insanların öldürülmesine katılmışlardı. Gence ayaklanması, Güney Kafkasya ile İran’daki İngiliz-Sovyet çatışmasına Türklerin yerel direnişi olarak bakılmaktadır.

Karabağ Ayaklanması (1920): Gence ayaklanmasının yankıları en çok Karabağ’ı etkiledi. İsyan 1920 Haziran’ında gerçekleşti. Karabağ’da Genaral Nuri Paşa komutasında süren ayaklanma ise Şuşa, Ağdam ve Berde’yi etkisi altına almıştı. Nuri Paşa Sovyet destekçisi Müsavat karşıtıydı. Anlaşılan o ki, SSCB’nin kurbanı olduğunu görmüş ve ayaklanmaya ön ayak olmuştur. Ayaklanmalarda ise en etkin güç yarı-göçebe hayat tarzlarını

sürdüren Şahsevenlerden bir grup olan Boyahmetliler olmuştu. XI. Kızıl Ordu'ya bağlı 2. ve 32. Süvari birliklerinin bölgeye gönderilmeleriyle isyan bastırılmıştı[23].

Zakatala Ayaklanması: 6 Haziran 1920'de Zakatala'da Sovyetlerin baskısına karşı isyan çıkmıştır. Gence ve Karabağ'daki isyanlardan farklıdır. Çünkü Gence ve Karabağ'da isyanların başını askerler çekerken, buradaki isyanlar yerel halk tarafından meydana getirilmiştir. Kızıl Ordu, Gâh yakınlarında yapılan savaşta direnişçileri yendi. 20 Haziran günü ayaklanma bastırıldı. 1920 yılı sonbaharında Zakatala'da yeni bir ayaklanma meydana geldi ve kısa süre sonra bu ayaklanma da bastırıldı.[24]

Kuba Ayaklanması: Ağustos 1920 yılında Sovyet işgaline karşı en ciddi direnişin yaşandığı illerden biri de Kuba'dır. Kuba şehrinin Deveçi ve Kusal ilçelerinde Sovyet karşıtı söylemler genelde İslam kimliği altında yürütölmekteydi. Direnişçilerin başında Hacı Bey, Hamdullah Efendi, Mayıl Efendi bulunmaktadır. Sovyet yönetimi bu ayaklanmanın bastırılması için ayrı bir çaba sarfediyordu. Çünkü bölge stratejik bir öneme sahipti. Burası Azerbaycan ile Rusya sınırında bir yerdi.[25] Buranın Azerbaycanlılar tarafından ele geçirilmesi demek Rusya ile Azerbaycan'ın bağlantısının sona ermesi demekti. Bu da isyanların daha başarılı olmasına neden olacaktı. Bu nedenle Rusya buradaki isyanda büyük çaba sarf etmişti.

Yapılan direnişler ve isyanlar Azerbaycan toplumunun işgallere tepkisiz kalmadığının kanıtıdır.[26] Yukarıdaki ayaklanmalardan başka Aktaş'ta, Şeki'de, Şemahı ve Aksu'da, Salyan ve Muğan'da, Tovuz ve Kazak'ta, Nahçıvan'da, Bakü'de, Şamhor'da Yardımlı'da, Haçmaz'da ayaklanmalar meydana gelmişse de bölgeye sevk edilen çok sayıda Kızıl Ordu birliklerinin desteğiyle özellikle Kutkaşen-Nuha-Keh-Zakatala-Karabağ hattında cerayan eden şiddetli savaşlar sonucunda bu isyanlar kanlı biçimde bastırılmıştı. Halkın evleri yağmalanmış isyana katılanlar acımasızca katledilmişlerdi. İsyana sadece erkekler

katılmamış; kadınlar da katılmıştı. Bu da bize gösterir ki, Azerbaycan halkı kadınlı erkekli bağımsızlık mücadelesi vermiş haklarını savunmuşlardı.

Sonucu kanlı da bitse asla pes etmemişlerdi. İsyanların bastırılmasından sonra hiç beklenmeden ülke genelinde Sovyetlerin askeri ve polisiye baskısı artırıldı. İlk iş olarak Milli Hükümetin temsilcilerine karşı suikastlar düzenlendi. Feth Ali Han Hoylu ve Hasan Bey Ağyev Tiflis'te, U. Yusuf Beyov Gürcistan'ın Kuruçay deresinde, Yusuf İbrahim Gürcistan'ın Sığınak şehrinde, Behbud Bey Cavanşir İstanbul'da öldürüldüler. Azerbaycan'ın Türk davasının savunucuları ise yurtdışına kaçmak zorunda kaldılar. Sovyet işgali ikinci yılına girmişti. Sovyet kuklası bir hükümet oluşturulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ismi değiştirilmiş yerine Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştu. Bundan iki yıl sonra Azerbaycan Komünist Partisi Rusya'nın desteğiyle bir anayasa hazırladı. 1922'de yürürlüğe giren bu anayasaya göre Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyetler Birliğine bağlı Federal Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin üyesi haline getirilmişti[27].

Ülkü TOPÇU,

ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

Alıntı Kaynak: Aksaray Üniversitesi, Genç Kalemler Dergisi, Sayı: 2

Kısaltmalar

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

M.E RESULZADE: Mehmed Emin Resulzade

AHC: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

AKBP: Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi

RKBP: Rusya Komünist Bolşevik Partisi

ASSC: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

AHKS: Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti

RSFSC: Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti.

Dipnotlar:

- [1] Mustafa Gökçe, Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.1.
- [2] Gökçe, a.g.e, s.7.
- [3] Saadettin Yağmur Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ, Ankara 2000, s.36.
- [4] Timur Kocaoğlu, Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905- 1991), www.altayli.net
- [5] Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.33.
- [6] Gömeç, a.g.e, s.40-41.
- [7] Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1990, s.39.
- [8] Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, s.259.
- [9] Kocaoğlu, Rus İhtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991), s.748.
- [10] İsmail Mehmedov, Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009. s.602.
- [11] Musa Qasımlı, Azerbaycan Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, s.32.
- [12] Saray, a.g.e, s.47-48.
- [13] Mehmetov, a.g.e ,s.602.
- [14] Mehmedov, a.g.e, s.603.
- [15] Mehmedov, a.g.e, s.603-604.
- [16] Saray, a.g.e, s.48.
- [17] Mehmetov, a.g.e, s.604-605.
- [18] Qasımlı, a.g.e, s.33.
- [19] Mehmetov, a.g.e, s.607.
- [20] Qasımlı, a.g.e, s.41.
- [21] Mehmedov, a.g.e, s.612
- [22] Qasımlı , a.g.e, s.97.
- [23] Mehmetov, a.g.e, s.615.
- [24] Qasımlı, a.g,e, s.116-117.
- [25] Qasımlı, a.g.e, s.125.

[26] Qasımlı, a.g.e, s.138-139.

[27] Gömeç, a.g.e, s.60. Taryhy makalalar